

Özdeşim... Kuramsal ve klinik açılımlar*

Özge Soysal

Lacan'ın 1961-1962 yıllarında verdiği *Özdeşim* Semineri Freud'un "*Kitle psikolojisi ve benliğin analizi*" (1921) metninde geçen *Einsiger Zug*, *tekil nitelik* kavramını hem benliğe değin her türlü imgesel işarettten hem de salt sembolik bir belirleyiciden farklı olarak radikal farklılık düzeyinde ele alır¹. Ki bu da Lacan'ın öne sürdüklerini o zamana değin felsefenin alanında öznenin dünyayla olan ilişkisinin temelleriyle ilgili öne sürülmüş birtakım tezlerden ayırıştırır. Söz konusu olan tekil nitelik, sadece dile gelemeyen olanı temsil edişinde bir boşluğa göndermekle kalmaz, dildeki bu merkezi boşluğun kendisinden doğar. Kendinde anlam dışı olan bu dilsel yapısal boşluk, sembolik bir gösteren olan fallusun bir diğer aşamada kenar çizgisi çekmesi sayesinde gösterenlerin çeşitlendiği bir yer statüne kavuşur. Dolayısıyla da *einzigler Zug*'un Lacan tarafından bu yenilikçi ele alınışı tekil niteliğin özneyi Bir yere düşümleyen, ona belirli Bir yer veren ya da dünyadaki varlığını bir anlam bütünlüğüne kavuşturan sembolik bir kayıtla ve imgesel bir temsille sınırlı kalmaz. Lacan'ın bu kavramı okuyuşunda yenilikçi olan taraf, gösterenin her yinelenişinde bu bilinçdışı kurucu niteliği kaçırıyor oluşudur. *Einzigler zug* aynı zamanda kelimelerin ve şeylerin kalbinde açılan bir sıfır noktasıdır ve gösterenin kendisine özdeş olmadığı ve kendisine özdeş bir şekilde yinelenmediği anlamına gelir. Lacan'ın tüm semineri boyunca özdeşim kavramını çalıştığı güzergâh, gösterenin her seferinde köken ve başlangıçla ilgili kurucu bir farkı dile getirmenin eksikliği olarak belirleşir².

Lacan'ın özdeşimi ele aldığı öncelikli temel hat, gösterenin özneyi belirlediği bu sembolik hattır. Lacan'ın en önemli tartışmacılarından biri olan Descartes, seminerinin ilk dersinden itibaren "düşünüyorum öyleyse varım" savından itibaren mevcuttur. Fakat felsefi özne kuramından ayrışan Lacan, "ben kimim" sorusunu kimliğe (identité) değin bir tanımlamanın üzerinden değil, dilsel düzenlenişte öznenin radikal olarak kaçanını yine ancak kısmi olarak adlandırıldığı "*gösterenin özdeşim*" (identification de signifiant) üzerinden açıklar³. Buradaki önemli ayırım, gösterenlere kurulan özdeşimden farklı olarak gösterenin özdeşimidir. Gösteren, Ötekinin alanından gelen, dolayısıyla da özneye dışsal ve öncel olan dilsel bir unsurdur. Kendinde herhangi bir anlam buldurmeyen bu dilsel unsurlar, ancak diğer gösterenle olan ilişkisinde gramatikal bir anlatının içinden eklenerek bir anlam

* Bu metin, 7 Haziran 2021 tarihinde ALI bünyesinde (Nathalie Delafond, Josiane Quilichini, Thierry Roth moderatörlüğünde) gerçekleşen Lacan Seminerini okuma çalışmasında yaptığım bir sunumun Fransızca versiyonundan yola çıkarak Türkçede yeniden düzenlediğim halidir.

¹ J. Lacan, *Le Séminaire 1961-1962 L'Identification*, Paris, éd. A.L.I., 2006. Seminerden alıntılar cümlelerin çevirisi tarafıma aittir.

² *Einzigler zug* kavramını ele aldığım bir diğer yazı için bkz "Lacan'ın kuramı ışığında *insani aile* kavramı ve çocukluktaki temel ruhsal karmaşalar".

³ 22 Kasım 1961 tarihli ders, s.23.

kazanabilirler. Dolayısıyla son sözün her zaman eksik kalacağı bu düzenleniş, özneyi tam olarak tanımlamanın ya da bütünüyle bilmenin imkansızlığını doğurur. Gösterenin özdeşimi, öznenin kendisini çevreleyen söylemin gösterenlerine kurduğu özdeşimlerden farklı olarak yukarıda değindiğimiz üzere varlığını kendinde nasılsa öyle olarak dile getirmenin imkânsız oluşunu işaretleyen gösteren işlevine dairdir. Bu, Gösteren 1 olarak (G1-S1) tekil niteliklidir. Kayıp eşyalar bürosundaki bu kayıp nesne, bu imkânsız merkezi noktanın etrafında dönen bir anlatının içinden peşi sıra gelen diğer gösterenler sayesinde gösteren zincirindeki (G2-S2) yerini alır -bir delik olarak. G1'in G2'de hesaba katıldığı bu dilsel anlatı düzeneği bir sonraki aşamada, Freud'un terimleriyle ikincil bastırmaların düzeneğinde, gösterenlere kurulan yönelimsel özdeşimleri hazırlar (identification réflexive). Bu yönelimsel özdeşimlerin oluştuğu zaman, aynadaki spekülör imgenin de oluştuğu bir evreye denk gelir. Dolayısıyla da söz konusu olan öznenin Ötekinin söyleminde kimliğine dair ayırt ettiği birtakım gösterenlere kurduğu özdeşimlerdir. İlişkiler boyunca türlü şekillerde yinelenen bu gösterenler, özneye kim olduğuna ya da kim olması gerektiğine ya da yine nasıl olursa sevilip onay bulacağına dair birtakım ipuçları verirler. Özne, Ötekinin söyleminde yakaladığı bu ipuçlarını tanımlanması imkânsız olanın ve radikal farkın yarattığı gediği dolgulamak ve bertaraf etmek üzere kimliğe değin tutunduğu niteliklere dönüştürür. Bir analizde süresince çözümlenen bu nitelikler aslında gösterenin pür farklılık olarak yeniden belirmesine olanak sağlamak ve en nihayetinde özneyi düşlemsel bir tamamlanma arayışında yapıştığı kimliksel niteliklerden rahatlatmak içindir.

Bu noktada yine klinik bir parantez açacak olursak, felsefi düşünce dünyasının "kendini bilmek/tanımak" olarak ifade ettiği bir düstur, Lacan'ın "aldatıcı bir dilek" olarak tanımladığı "*olduğun bilmediğindir*" karşılığıyla yanıt bulur. Çünkü ister nevrotik ister sapkın, hatta psikotik olsun, öznenin kendini bir kendilik olarak tanıyıp, bilmesi her daim kaybedilmiş olan arzu nesnesinden dolayı yapısal olarak olanaksızdır. Bununla birlikte arzuyla ilişkilenişte belirleyici olan üç terim farklı yapılanma biçimlerini var eder: beden, Öteki ve fallus. Bu üç terim arasından arzunun yönelimi tayin olur. "*Psikotik, kendi psikozunda normaldir ve başka bir yerde değil, çünkü psikotiğin arzudaki işi bedendir. Sapkın, sapkınılığında normaldir, çünkü ilgilendiği şey her çeşitinde fallustur. Ve nevrotik, çünkü işi Ötekiyledir, öyle ya da böyle büyük Ötekiyle.*"⁴ Bir diğer deyişle, psikotiğin başarısızlığa uğradığı yer, psikotik olarak yapılanışında normaldir, çünkü meselesi kurgusal bir temsil olan imgeden ziyade, kendi bedeninin gerçeğidir. Sapkının temel uğraşıysa her ne pahasına olursa olsun fallusu olumlamaktır. Nevrotiğe gelince, asıl meşgalesi Ötekidir, zira arzusu Öteki'nin talebine bağlıdır.

Lacan'ın özdeşim kuramına getirdiği bu perspektiften itibaren seminerinin farklı aşamalarında tartıştığı bir diğer filozof olan Kant'ın Aristo'dan bu yana formel mantık çerçevesinde

⁴ 20 Haziran 1962 tarihli ders, s.390.

gelişen A=A önermesi ancak *“kimliğin bir ilkesi”* olarak imgesel düzlemde bir geçerlilik kazanabilir⁵. Nasıl ki Lacan’a göre Descartes’ın *“düşünüyorum”*u bilinçdışında başlıyorsa, yani düşüncenin berisinde bir düşünen, sözcenin berisinde sözcemele varsa, bu ikisini A=A formülündeki gibi birbirine eşitlediğimizde, öznenin radikal olarak kaçan ve iradesini aşan başka bir bilgiye varlık sorusunda bir yer tayin etmemiş oluruz. Zira öznenin bölünmüş olmasının temeli, bihaber olduğu bir bilinçdışının var-sayımından⁶ dolayı bilme eyleminde tam olmayışına dayanmaktadır.

Lacan’ın A=A denkleğine karşı çıktığı yer, gösterenin kendisine özdeş olarak yinelenmediği gösteren kuramıdır. *“Büyükbabam, büyükbabamdır”* ifadesi sözcüğün her yinelenişinde hem nesneyi yani büyükbabanın asıl varlığında kim olduğunu, hem de bunu dile getiren kişi sözcük -büyükbabam- her yinelenişinde gösterenle ilişkisinde farkında olmaksızın konum değiştirdiğinden -büyükbabamdır- bilinçdışı öznesini kaçıır. Bir diğer örnek Lacan’ın sıklıkla atıfta bulunduğu ilkel avcılarının her avlandıklarında avlarını mağara duvarlarına işaretledikleri çizgilerdir. Duvara atılan her bir çizik şekil olarak birbirine benzese de çizgilerin yinelenişinin işlevi, avların birbirinden farklılığını göstermek içindir, dolayısıyla da gösterene dair ilk adımdır. Çiziktirilen işaret her defasında farkı işaretlemek içindir. Avdan kalan, avın ya da avcının özsel bir niteliğinden ziyade duvardaki sayılabilir olan bu temsili kalıntıdır. *“Ayıran gösterendir, şu ya da bu şekilde gerçek’e farklılığı dahil eden gösterendir ve tam da söz konusu olan farklılık niteliksel bir farklılık olmadığı ölçüde”*⁷.

Tekil nitelik, içeriğe değin tanımlanabilir bir nitelik değil, tekil olanı biricikliğinde belirten bir işarettir. Bu bizi aynı zamanda gösteren ve gösterilen arasındaki ayrıma götürür. Gösteren özneyi bir başka gösteren için temsil ederken, gösterilen özneyi bir başka kişi için temsil eder. Bu sonucunda söz konusu olan öznenin taşıyıcısı olduğu fakat ondan bağımsız işleyen dilsel sembolik bir düzenlenişten ziyade, hedef alınan kişinin bireysel anlamları yani imgesel tamlığıdır. Lacan, bu farkı açıklamak için Saussure’un 10.15 ekspresi örneğini ele alır. 10.15 saatindeki trenin nasıl bir tren olduğu içeriğine dairdir, yani kimliğini ilgilendirir. Ayrıca 10.15 saatinde kalkan trenler birbirinden türlü şekillerde görünüş ve içerik açısından değişkenlik gösterebilirler. Bununla birlikte 10.15’i o saatte orada hangi trenin bulunduğundan bağımsız olarak trenlerin birbirini takiben hareketini sağlayan sembolik bir yer olarak ele aldığımızda gösteren statünden yani *“konuşan varlıklar aracılığıyla gerçek’in alanına giren müthiş bir gösteren düzenleniş zincirinden”*⁸ bahsetmiş oluruz.

⁵ *Ibidem.*, 399.

⁶ Bilinçdışı özneye dış-varolandır, yani öznenin radikal olarak kaçan bir bilgi olarak Öteki’dir. Aynı zamanda da birbirine özdeş olmayan bir şekilde tekrar olarak saymanın yeridir ve özneyi her daim hakikatine eksikli olan anlamında -1 olarak var eder.

⁷ 6 Aralık 1961 dersi, s.58.

⁸ 22 Kasım 1961 dersi, s.24.

Gösteren ve gösterilen arasındaki ayırım, Lacan'ın ayna evresi kuramından bu yana geliştirdiği imgesel özdeşim ve simgesel özdeşim arasındaki farklılığa da işaret eder. İmgenin oluşumu her zaman düz bir yüzey aracılığıyla gerçekleşir, buna örnek olarak Lacan, gölün yüzeyinde yansıyan dağ imgesini verir. Göl, bu imgenin oluşumu için doğal bir yüzey sunar. Lacan'ın üzerinde birçok kere durduğu bir diğer örnekse anne memesindeki kardeşine tutkulu kıskanç gözlerle bakan Saint Augustin örneğidir. Benzer, oluşan imgede öznenin arzu nesnesini açığa çıkarır, fakat yanılısamalı olarak, yani özneyi ancak hayal kırıklığı ve yoksunluk düzeyinde bırakarak. Zira arzu nesnesi, nesnelere talep nesnesi olarak metonimik döngüsünün *ötesinde* gösterenin radikal bir etkisi olan kopuşun yol açtığı bir *hiç nesnedir*.

Doğal yüzeylerin delinmesiyle, gösteren özneyi topolojik bir düzlemde kurar, "*çünkü diyebilirim ki gerçek bize gösterenin girebileceği doğal yüzeyler sunar*"⁹. Dolayısıyla da gösteren, benzerin düz bir yüzey olarak yansıttığında oluşan imgeyi bükerek özneyi belirler. İmgesel bir yüzeyin aksine, öznenin gösterenin etkisi olarak ortaya çıktığı topolojik bir yüzeyi yaratan şey, bu kopuşun kendisidir. "*(...) gösteren kopuştur ve bu özne ve yapısında söz konusu olan şey buna bağlı olmasıdır*"¹⁰. Öznenin yapılanışı, gösterenin yol açtığı temsil edilemez bir farkın her defasında yine gösterenlerle var edilmesine bağlıdır. "*(...) özne yüzeyin yapısına sahiptir, en azından topolojik olarak tanımlandığında. Söz konusu olan öyleyse kopuşun nasıl olup da yüzeye yol açtığını kavramaktır ve bu da zor değildir*"¹¹. Öznenin nesnenin kopuşu olarak oluşmasında gösterenin önceliği ve temel oluşu, öznenin nesnesiyle yakaladığı tutarlı bir uyum üzerine kurulu olan bir düşünce dünyasını da sorunsallaştırır. Öyle ki Heidegger'in insanın dünyadaki mevcudiyetinin merkezine temel bir meşguliyet olarak sıkıntıyı -*Sorge*- yerleştirmesi bile Lacan'ı tam olarak ikna etmez. Çünkü Lacan'a göre insan varlığı ve dünyayla olan ilişkisi öznenin nesnesinden ayrıldığı çok daha kesin bir kopuş üzerine kuruludur. Öyle ki insan varlığı için içinde yaşadığı ve ilişkilenebildiği bir dünyanın oluşabilmesi, "*şu ya da bu herhangi bir arzu nesnesinin dünyanın dışına fırlatılmış*" olmasıyla mümkündür. Dünyanın çekirdeği arzu nesnesinden boş kaldığında, Ötekiyle olan ilişkide nesne a'nın çeşitli figürleri de düşlemin yapılanışında özelleşerek oluşabilir -meme, dışkı, ses, bakış. Bununla birlikte "*nesne a'nın kalbinde bu merkezi nokta, nesnenin imgesel, şimdiye kadar her zaman düşüncenin çıkmazı olmuş özne-nesne idealist düğümünün ötesine giden bu kasırga noktası bulunur, bu merkezi nokta bu öteden itibaren nesneyi arzu nesnesi olarak kurar.*"¹²

Böylelikle Lacan, *Özdeşim* seminerinde nesneyle ilgili kendi özgün mantığını ortaya koyar, bundan yararlanmamızı salık vererek. Çünkü söz konusu olan klasik formel mantıktan farklılaşan ve

⁹ 30 Mayıs 1962 tarihli ders, s. 329.

¹⁰ *İbid.*, s.329.

¹¹ *İbid.*, s.329.

¹² 23 Mayıs 1962 tarihli ders, s. 326.

talebin ötesine geçen yeni bir mantıktır. Nesne üç boyutlu bir anlam dünyasının kavradığından farklı olarak, merkezindeki deliğin-noktanın yapılandırıcı işlevine göre tanımlanır. Söz konusu olan tıpkı Freud'un libido kuramında olduğu gibi ne kullanışlı bir nesne ne de gündelik yaşam pratiğimize eşlik eden ek bir enerjidir. Aynı şey, dilsel bir varlık olan Ötekinin gösterenleriyle karşılaşmamızın gramatikal aşamaları olan ve yeni bir öznenin doğuşuna izin veren dürtü kuramı için de geçerlidir. Örneğin, ortak bir araç olarak ilkel bir kaşık diye sorar Lacan, “*gösteren aracıyla nasıl bir ilişkiye sahiptir?*”¹³. Bu yeni mantıktan doğan nesneyi seminerinin sonlarına doğru “kastrasyon nesnesi” olarak adlandırır¹⁴. Yeni bir mantık olması aynı zamanda özneyi nesneden kopuşun bir etkisi olarak tanımlamasıdır. “*Özne, nesnenin kopuşudur*” ifadesi seminerin birçok yerinde geçer ve klasikleşmiş “nesne, öznenin ayrılır” kavramsallaştırmasından farklıdır. Özneye sebep olan, arzu nesnesinin alanında gösterenle karşılaşmasından itibaren nesnenin yerinin bir boşluk olarak oluşmasıdır ve bu anlamda özne ikincil bir yapılanmadır. Bilinçdışı öznesi, bedenin her bir dürtüsel coğrafyasının gösterenin etkisiyle nesnesinden kopuşu sayesinde yine gösterenlerin aracılığıyla birbirine eklenmesinin bir sonucu olarak oluşur. Özneye neden olan nesne, Lacan'ın bir sonraki “Kaygı” seminerinde (1962-1963) tanımlayacağı üzere arzunun hedeflediği nesneden farklı olarak *arzunun nedeni olan nesnedir* (l'objet cause du désir). Arzunun belirleşine sebep olarak özneyi bölünmüş olarak kuran ve gerçekliğe kadrajını veren şey, kaybedilmiş zevkin (Jouissance) “*konturu olarak kalan*”¹⁵ bu nesne a'dır. Nesneden kopuş olarak bölünmüş özne bize Lacan'ın bu seminerinde küresel (sphère) ve bükümlü (tore) bir yüzeyden farklı olarak *cross-cap* topolojik figürü sayesinde geliştirdiği düşlemin yazılışının formülünü verir: $\$ \langle \rangle a$

Nesneyle ilgili bu yeni mantığın hem kuramsal hem de klinik açıdan birçok bağlayıcılığı bulunur. Zira psikanalitik bir çalışmanın terapötik etkilerinin yanı sıra gerçekten psikanalitik bir çalışma olmasını sağlayan şey, gündelik meşguliyetlerimizi yeniden bulmanın ötesinde nesnenin merkezindeki bu kasırga noktasına dokunmaktan geçer. Dolayısıyla da Lacan açısından mesele psikanalitik bir kürün terapötik birtakım etkilerinin olması değil, analistin sürecin başından itibaren konumlanışında bunun ötesine gitmekle ilgili herhangi bir kaygı taşıyor olduğu durumlardır. Bununla birlikte bunu teknik bir belirleyici olarak ele almaktansa, etik bir konumlanışın yapıtaşı olarak ele almanın daha isabetli olacağını düşünüyorum; zira pratiğimizde klinik vakaların çeşitliliğini düşündüğümüzde bu aşamaya kadar gidebilmemizin ne imkanı ne de elverişli olmadığı farklı klinik seyirlerle karşılaşırız. Dolayısıyla da aslında merkezi bir boşluğu temsil eden bu kasırga noktasına kadar gidebildiğimiz nadir süreçler vardır. Fakat burada önemli olan şey, klinik işleyişin çeşitlenebilmesinden ziyade, konumlanışımızın etik

¹³ 20 Haziran 1962 tarihli ders, s392.

¹⁴ *İbid.*, s. 398.

¹⁵ Bu tanım nesne a'yla ilgili olarak 23 Mayıs 1962 tarihli derste geçmektedir.

olarak temel derdinin özneyi gündelik memnuniyetlerinin ötesinde arzunun alanına taşımakla, arzusuna yerleştirmekle ilgili olması gerektirir.